

ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ АПН УКРАЇНИ

СТАДНІК НАДІЯ ВІКТОРІВНА

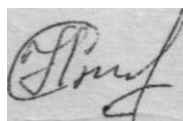
УДК 37.064.1:37.035.1:372.4

**ВИХОВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ДІТЕЙ ШЕСТИРІЧНОГО
ВІКУ У ВЗАЄМОДІЇ СІМ'Ї ТА ШКОЛИ**

13.00.07 - теорія і методика виховання

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук



Київ - 2009

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті проблем виховання Академії педагогічних наук України, м. Київ.

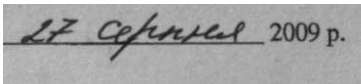
Науковий керівник: кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Кравченко Тамара Володимирівна,
Інститут проблем виховання АІШ України,
старший науковий співробітник
лабораторії сімейного виховання.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор,
Савчин Мирослав Васильович,
Дрогобицький державний педагогічний університет
ім. Івана Франка, завідувач кафедри психології;

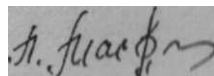
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Киричок Віра Андріївна,
Інститут проблем виховання АІШ України,
старший науковий співробітник
лабораторії морального та етичного виховання.

Захист відбудеться "29" вересня 2009 р. о годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.454.01 в Інституті проблем виховання АІШ України за адресою: 04060, м. Київ, вул. М. Берлінського, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій частині Інституту проблем виховання АІШ України за адресою: (04060, м. Київ, вул. М. Берлінського, 9).

Автореферат розіслано  27 вересня 2009 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради



Л. М. Масол

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Успіх трансформаційних процесів, характерних для сучасного українського суспільства, значною мірою визначається тим, наскільки будуть створені умови для реалізації свободи особистості, наскільки суспільство буде сприяти вихованню людини в дусі гуманізму, формуванню в неї моральних цінностей: великодушності, доброти, взаємодопомоги, почуття справедливості, відповідальності.

У цьому контексті особливої ваги набуває виховання в дітей здатності до критичного мислення, формування стійких суспільно значущих способів вчинкової діяльності, котрі ґрунтувалися б на інтеріоризованих моральних якостях, адекватній самооцінці й відображали ставлення дитини до самої себе як до суб'єкта, доброзичливих взаємин з оточуючими. Одним із показників такого стану виступає відповідальність.

На даний час підвищення відповідальності індивіда розглядається як найважливіший принцип руху до нового суспільства в поєднанні з тенденцією глобалізації, зростанням значущості соціальних цінностей, підносячи цю особистісну характеристику (відповідальність людини за все, що вона робить у цьому світі) на якісно новий щабель.

Проблеми відповідальності набули висвітлення в наукових дослідженнях К. Абульханової-Славської, І. Беха, М. Левківського, Т. Морозкіної, В. Остринської, Л. Татомир, М. Савчина, І. Уледової та ін., які розглядають їх як особливий мотив людських вчинків, систему відповідальних уявлень і ставлень, смисловий принцип регуляції поведінки індивіда.

У працях Л. Божович, О. Запорожця, О. Кононко, О. Леонтєва, С. Якобсон відповідальна особистість характеризується як така, що усвідомлено приймає моральні вимоги і норми як принципи і норми власної поведінки, має почуття морального обов'язку. Ґрунтуючись на таких поглядах, автори вбачають у вихованні відповідальності важливий засіб формування в індивіда єдності уявлень, почуттів та звичок, який включає не лише роз'яснення сутності принципів і норм загальнолюдської моралі, а й спрямовує на їх реалізацію в повсякденному бутті.

Актуальність проблеми виховання шестирічних дітей набуває нині особливого значення з огляду на їхній вступ до школи в цьому віці, набуття статусу учнів. Правильне її розв'язання зумовлює успіх особистісного і соціального зростання дітей цієї вікової категорії, їхнє благополуччя (Т. Алексєенко, Н. Басюк, Н. Бібік, І. Карабаєва, В. Киричок, Н. Кудикіна, Л. Подоляк, О. Савченко, О. Скрипченко та ін.).

Пріоритетними виховними інститутами, які справляють дієвий вплив на формування та розвиток особистості шестирічного учня, є сім'я і школа, що висуває підвищенні вимоги до організації та реалізації їхньої взаємодії як засобу забезпечення досягнення ним належного рівня вихованості відповідальності. Різні аспекти взаємодії сім'ї і школи як засобу підвищення ефективності виховання дітей

різного віку досліджувалися К. Журбою, Т. Кравченко, Л. Повалій, В. Постовим, І. Сіданич, О. Хромовою та ін.

Однак поза увагою авторів залишилися питання виховання відповідальності в учнів шестирічного віку в процесі взаємодії сім'ї і школи. Це викликає суперечність між завданнями в галузі національного виховання й відсутністю науково обгрунтованих методик і технологій, спрямованих на забезпечення бажаного результату в даному контексті.

Не можна не зважати й на той факт, що наявний на сьогодні стан сімейного і шкільного виховання далеко не завжди відповідає потребам щодо виховання в дітей шестирічного віку відповідальності. Унаслідок цього набуває поширення безвідповідальне ставлення дітей до своїх обов'язків, порушення поведінки в різних сферах життєдіяльності. Подоланню цих недоліків може сприяти оптимізація взаємодії сім'ї і школи в плані виховання в шестирічних учнів відповідальності, визначення, обгрунтування та впровадження педагогічно доцільних форм і методів організації цього процесу.

Таким чином, актуальність проблеми зумовлена її високою соціально-педагогічною значущістю й недостатньою розробленістю стосовно дітей шестирічного віку. Це стало передумовою визначення теми дисертаційної роботи: „Виховання відповідальності у дітей шестирічного віку у взаємодії сім'ї та школи”.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана у контексті наукових досліджень лабораторії сімейного виховання Інституту проблем виховання АПН України „Дитина в сучасній сім'ї: тенденції і пріоритети виховання” (державний реєстраційний номер 019811008205). Тема дисертаційної роботи затверджена вченою радою Інституту проблем виховання АПН України (протокол № 5 від 05.05.2005 р.) й узгоджена в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології АПН України (протокол № 6 від 27.06.2006 р.).

Мета дослідження: визначити, науково обгрунтувати й експериментально перевірити педагогічні умови оптимізації виховання відповідальності в учнів шестирічного віку у взаємодії сім'ї і школи.

Гіпотезою дослідження є припущення про те, що оптимізація виховання в дітей шестирічного віку відповідальності відбудеться за умов забезпечення взаємодії сім'ї і школи через доцільну організацію позаурочної виховної діяльності з шестирічними першокласниками; інформаційно-просвітницьку роботу з батьками; залучення батьків і дітей як партнерів до масових заходів; активізацію сімейного виховання („домашні завдання” для батьків); дотримання у процесі взаємодії сім'ї і школи основних положень особистісно орієнтованого та діяльнісного підходів.

Для досягнення мети дослідження і перевірки висунутої гіпотези визначено такі **завдання**:

- проаналізувати стан розробки проблеми в теорії та педагогічній практиці;
- уточнити сутність поняття „відповідальності” і її іконно шестирічних першокласників»;

- визначити та охарактеризувати компоненти, критерії, показники і виявити рівні вихованості відповідальності у шестирічних учнів;

- обгрунтувати педагогічні умови оптимізації виховання у шестирічних учнів відповідальності;

- розробити методичні рекомендації для вчителів з організації виховної позаурочної роботи з учнями та підвищення підготовленості батьків до виховання в шестирічних першокласників відповідальності.

Об'єкт дослідження - процес виховання у молодших школярів відповідальності.

Предмет дослідження - педагогічні умови виховання в шестирічних учнів відповідальності у взаємодії сім'ї і школи.

Теоретичну основу дослідження склали філософські й психологічні положення про особистість як суб'єкт виховання і розвитку (Ш. Амонашвілі, І. Бех, М. Бердяєв, Л. Виготський, О. Запорожець); концепція особистісно орієнтованого (І. Бех, А. Богуш, О. Сухомлинська) та діяльнісного (Л. Виготський, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн) підходів; положення психологічних та педагогічних теорій відповідальності (Л. Добрянська, М. Левківський, О. Плахотний, С. Рубінштейн, М. Савчин); наукові положення про закономірності розвитку дітей шестирічного віку (Л. Божович, Н. Бібік, О. Кононко, О. Савченко); теоретичні засади взаємодії сім'ї і школи (О. Коберник, Т. Кравченко, В. Оржеховська, Л. Повалій, В. Постовий, О. Хромова).

Для вирішення поставлених завдань і перевірки гіпотези використовувався комплекс взаємопов'язаних *методів*:

- теоретичного пошуку: аналіз філософської, педагогічної, психологічної, соціологічної літератури, що дало змогу визначити об'єкт, предмет, мету дослідження, сформулювати його завдання, уточнити сутність поняття „відповідальність”, визначити особливості виховання цієї моральної якості в дітей шестирічного віку; синтез, порівняння, класифікація, систематизація й узагальнення теоретичних та емпіричних даних, за допомогою яких розроблено основні підходи до організації взаємодії сім'ї і школи, здійснено теоретичне обгрунтування педагогічних умов оптимізації виховання в учнів шестирічного віку відповідальності;

- емпіричного характеру: діагностичні (анкетування, опитування, інтерв'ювання, бесіди, тести, констатувальний і формувальний експеримент), за допомогою яких було визначено рівень вихованості відповідальності в дітей шестирічного віку і рівень підготовленості батьків до виховання цієї особистісної якості в умовах сім'ї, особливості сучасного стану взаємодії сім'ї і школи, доведено доцільність спрогнозованих нами педагогічних умов оптимізації виховання в шестирічних дітей відповідальності та моделі їх реалізації.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому *вперше*:

- визначено педагогічні умови оптимізації виховання в шестирічних учнів

відповідальності (забезпечення взаємодії сім'ї і школи через організацію позаурочної виховної діяльності з шестирічними першокласниками, шформаційно-просвітницької роботи з батьками; залучення батьків і дітей до масових заходів, активізацію сімейного виховання („домашні завдання" для батьків); дотримання у процесі взаємодії сім'ї і школи основних положень особистісно орієнтованого та діяльнішого підходів;

- розроблено й апробовано організаційно-функціональну модель реалізації педагогічних умов у взаємодії сім'ї і школи (мета, підцілі, зміст, умови, форми і методи роботи, результат);

уточнено сутність відповідальності стосовно дітей шестирічного віку, під якою розуміємо базову якість особистості, яка характеризується наявністю в дитини знань про моральні норми, сформованістю уявлень про сутність моральних обов'язків стосовно об'єктів і суб'єктів навколишнього середовища та самої себе, позитивному їх переживанні як спонуки до виконання певних дій, умінь реалізовувати такі дії у власній діяльності та вчинках без зовнішнього регулювання; схарактеризовано компоненти, критерії та показники її вихованості.

Подальшого розвитку набули основні положення особистісно орієнтованого та діяльнішого підходів у вихованні відповідальності в шестирічних першокласників у процесі взаємодії сім'ї і школи.

Практичне значення дослідження полягає у розробці та впровадженні програм „Виховання відповідальності в шестирічних першокласників у позаурочній роботі" та „Взаємодія сім'ї і школи у вихованні відповідальності в шестирічних дітей".

Результати дослідження можуть бути використані при розробці програм з підвищення педагогічної культури батьків, підготовці методичних посібників для вчителів; як доповнення до навчальних програм з педагогіки для студентів ВНЗ, а також у системі післядипломної освіти вчительських кадрів.

Наукові положення дисертаційного дослідження **впроваджено** у виховний процес ЗОШ І-ІІІ ступенів № 1, 3, 17 м. Білої Церкви, Капустянської та Гайворонської ЗОШ І-ІІІ ступенів Володарського району, Буртівської ЗОШ І-ІІІ ступенів Кагарлицького району, Кагарлицької ЗОШ І-ІІІ ступенів № 2, Макарівської ЗОШ І-ІІІ ступенів № 1, Бишівської ЗОШ І-ІІІ ступенів Макарівського району Київської області (довідка № 12-01-10-3107 від 07.12.2007 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення й результати доповідались на засіданнях лабораторії сімейного виховання Інституту проблем виховання АПН України, на методичних об'єднаннях учителів початкових класів, під час виступів на всеукраїнських науково-практичних конференціях: „Морально-етичне виховання у системі громадянської освіти і виховання" (Івано-Франківськ, 2001), „Проблема професійної підготовки вчителя школи майбутнього" (Мелітополь, 2001), „Тсорегіко-практичні реалії сучасного виховання дітей та учнівської молоді" (Київ, 2005), „Культурно-ціннісні витоки сучасного виховання

особистості" (Київ, 2006), „Психосоціальний розвиток особистості: формування життєвих перспектив" (Рівне, 2007).

Публікації. Основні положення і висновки дисертації опубліковано в 10 одноосібних наукових працях, 2 - методичні посібники, 7 праць надруковано у фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура дисертації. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку літератури (всього 230 найменувань, з них - 5 іноземною мовою), 10 додатків на двадцяти двох сторінках. Загальний обсяг дисертації 233 сторінки, з них основного тексту 190 сторінок. Робота містить 7 таблиць на п'яти сторінках, 4 діаграми на двох сторінках, 1 схема на одній сторінці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У вступі розкривається актуальність проблеми дослідження, визначається його мета, завдання, об'єкт, предмет, гіпотеза, теоретичні основи, методи дослідження, розкриваються наукова новизна і практична значущість, наводяться дані про апробацію і впровадження результатів.

У першому розділі - „Теоретичні засади виховання відповідальності в дітей шестирічного віку в процесі взаємодії сім'ї та школи" - подаються результати аналізу наукової літератури з проблеми дослідження, уточнюється сутність відповідальності; аналізуються психофізіологічні особливості дітей шестирічного віку як передумова виховання в них досліджуваної якості; розкриваються особливості взаємодії сім'ї і школи в сучасних умовах.

Більшість визначень поняття „відповідальність", наявні у сучасній науковій літературі, відображають його етико-філософський і соціально-психологічний зміст.

Згідно з філософським визначенням, відповідальність означає усвідомлення індивідом, соціальною групою, класом, народом свого обов'язку перед суспільством, людством, розуміння в світлі цього обов'язку сутності та значення своїх вчинків, діяльності, узгодження їх з обов'язком і завданнями, які виникають у зв'язку з потребами суспільного розвитку. Такий підхід набув конкретизації у працях Л. Буєвої, М. Дубініна, А. Спіркіна, В. Тугаринова та ін.

Як етична категорія відповідальність характеризує особистість з огляду на виконання нею моральних вимог, які відображають ступінь її участі у власному моральному вдосконаленні й людинстввердному збагаченні суспільних відносин.

Психологічні аспекти відповідальності, дослідження особливостей її впливу на людську свідомість стали предметом наукових розробок І. Беха, О. Кононко, К. Муздибаєва, Б. Паригіна, С. Рубінштейна, М. Савчина, Д. Узнадзе, П. Якобсона та ін.

З педагогічного погляду відповідальність визначається як необхідність, обов'язок відповідати за свої дії, вчинки, важливий морально-етичний регулятор міжлюдських стосунків, стимулятор активної діяльності людей, запорука праці й ініціативи (Н. Басюк, П. Дворов, В. Киричок, М. Левківський, Т. Фасолько та ш.).

Проблема відповідальності була предметом уваги зарубіжних дослідників. До

її вивчення зверталися А. Блазі, У. Джеймс, Р. МакКеон, Ж. Піаже, Ф. Хайдер, К. Хелкана.

Проведений нами аналіз наукової літератури дав змогу виявити акценти подібності та відмінності в підходах до тлумачення поняття відповідальності, що зумовлено як належністю авторів до тієї чи іншої сфери наукового пізнання, так і наявністю різних поглядів на сутність цієї базової моральної якості особистості. Незважаючи на різноплановість у визначенні сутності відповідальності, спільними для теоретичних і прикладних досліджень є визнання наявності в її структурі трьох взаємопов'язаних компонентів: певних знань, належним чином спрямованих емоційних ставлень і поведінкових актів, хоча кожний дослідник, виходячи з власних поглядів, наповнює їх своїм змістом.

Враховуючи результати вивчення наукових джерел, аналізу та узагальнення викладених в них ідей, розуміємо відповідальність як базову якість особистості, яка характеризується наявністю в дитини знань про моральні норми, сформованістю уявлень про сутність моральних обов'язків стосовно об'єктів і суб'єктів навколишнього середовища та самої себе, позитивному їх переживанні як спонуки до виконання певних дій, умінь реалізовувати такі дії у власній діяльності та вчинках без зовнішнього регулювання.

Отже, відповідальність включає: *знання* про моральні норми, уявлення про способи їх реалізації у власних вчинках та поведінці; *емоційно-мотиваційну сферу*, яка забезпечує позитивне ставлення до відповідальної діяльності, її поцінування та інтеріоризацію наявних знань; *діяльнісний аспект*, який допомагає втілювати означені знання та ставлення в різних сферах повсякденного буття без застосування зовнішнього примусу (з боку однолітків, батьків, учителів).

Вступ до школи - переломний момент у житті дитини. Змінюється її місце в системі суспільних відносин: вона залучається до навчання, яке стає її обов'язковою діяльністю, за результати якої дитина несе відповідальність перед учителями, школою, своєю сім'єю. Проведений аналіз психофізіологічних особливостей дітей шестирічного віку засвідчує, що вони створюють сприятливі передумови для виховання в них відповідальності як моральної якості, зокрема в процесі взаємодії сім'ї та школи.

З філософського погляду поняття „взаємодія” становить категорію, яка відображає процеси впливу різних об'єктів один на одного, їхню взаємозумовленість, зміну стану, взаємоперехід. Тобто, взаємодія передбачає певною мірою рівносильний взаємний вплив об'єктів один на одного й зумовлює подальший їх розвиток.

Стосовно проблеми нашого дослідження під взаємодією сім'ї та школи розуміємо взаємспрямовані дії цих виховних інститутів, які викликають адекватні відповідні дії, що сприяє вирішенню взаємнеобхідних завдань у плані виховання в дитини шестирічного віку відповідальності.

У другому розділі - „Експериментальна перевірка вихованості в учнів

шестирічного віку відповідальності” - визначено компоненти, критерії та показники вихованості відповідальності у дітей шестирічного віку, подано програму констатувального етапу експерименту, розкрито його зміст, проаналізовано та узагальнено одержані результати.

Розроблена нами методика констатувального етапу експерименту спрямовувалася на:

- визначення рівнів вихованості в учнів відповідальності;
- аналіз роботи вчителів з виховання в шестирічних першокласників відповідальності;
- визначення підготовленості батьків до виховання в шестирічних першокласників відповідальності;
- вивчення стану взаємодії сім'ї і школи в контексті виховання в шестирічних учнів відповідальності.

Робота проводилася в початкових класах ЗОШ I-III ступеня №№ 1, 3, 17 м. Білої Церкви, Капустянської та Гайворонської ЗОШ I-III ступенів Володарського району, Буртівської ЗОШ I-III ступенів Кагарлицького району, Кагарлицької ЗОШ I-III ступенів № 2, Макарівської ЗОШ I-III ступенів № 1, Бишівської ЗОШ I-III ступенів Макарівського району Київської області. Всього діагностикою було охоплено 255 шестирічних першокласників та їхні батьки, 22 вчителі початкових класів.

Для забезпечення вірогідності дослідження в експериментальній роботі дотримувалися принципів послідовності й систематичності, тобто кожний вид перевірки був логічним продовженням попереднього.

При розробці методики констатувального етапу експерименту визначили структурні компоненти вихованості в учнів шестирічного віку відповідальності: когнітивний (знання про сутність відповідальності, моральні норми її дотримання, уявлення про обов'язки), емоційно-мотиваційний (позитивне ставлення до моральних норм та обов'язків, що регулюють прояв відповідальності) та діяльнісний (практичні вміння прояву відповідальності). Ця структура враховувалася при розробці критеріїв, які були ідентичними внутрішньому змісту означених компонентів.

Показниками критеріїв когнітивного компонента обрали: знання про сутність відповідальності, моральні норми, які регулюють прояви цієї якості та способи їх застосування у власній життєдіяльності, міжособистісних стосунках; усвідомлення необхідності виконання певних обов'язків та здійснення морального вибору з урахуванням конкретних умов (звичних і нових ситуацій); уявлення про такі поняття, як „обов'язок”, „совісна” і „бесовісна” людина.

До показників критеріїв емоційно-мотиваційного компонента відносили: емоційно-позитивне ставлення до моральних норм, що регулюють прояви відповідальності; вміння оцінювати ситуацію з погляду необхідності прояву відповідальності, бажання діяти відповідним чином; позитивне ставлення до обов'язку як поведінкової норми; налаштованість на прояви відповідальності в різних сферах життєдіяльності (в школі, вдома, на вулиці, в громадських місцях, у природі).

Показниками критеріїв діяльнісного компонента виступали: здатність покладати на себе обов'язок; готовність відповідати за наслідки своїх рішень і дій; уміння добровільно відмовлятися від приємного на користь необхідного, діяти за власною спонукую, без заохочень чи примусу ззовні; вміння добирати і реалізовувати певний спосіб поведінки в конкретній ситуації; прогнозувати свої дії та їхні наслідки і на основі цього вибирати правильний спосіб їх реалізації; контролювати і регулювати свою поведінку без допомоги вчителя, інших дорослих чи однолітків.

Діагностика рівнів вихованості в шестирічних учнів відповідальності проводилася за допомогою різних методів (опитування, цілеспрямованих педагогічних спостережень з фіксацією виявлених фактів, розв'язання проблемних ситуацій, залучення до виконання завдань), які обиралися відповідно до сформульованих завдань.

Результати констатації засвідчили, що переважна більшість дітей має недостатні знання про сутність відповідальності, якості, якими характеризується відповідальна людина, що негативно позначається на їхніх оцінних судженнях, поведінці. Доволі часто прояви відповідальності зумовлюються контролем з боку дорослих, побоюванням одержати догану або прагненням отримати схвалення і винагороду.

Узагальнені результати щодо рівня вихованості в учнів шестирічного віку відповідальності подані в таблиці 1.

Вивчення роботи вчителів з виховання в шестирічних першокласників відповідальності засвідчило, що цим питанням не надається увага в переважній більшості класів, охоплених констатувальним етапом експерименту.

Проведений нами аналіз впливу сім'ї на виховання в дітей шестирічного віку відповідальності показав, що основні способи, до яких вдаються дорослі з цією метою в сімейному вихованні, охоплюють разові доручення, висунення вимог щодо виконання завдань навчальної діяльності; для більшості батьків характерний надмірний вербалізм і моралізаторство.

Таблиця 1

Рівні вихованості в молодших школярів шестирічного віку відповідальності

Рівні	Показники	
	В абс. числах	У %
Високий	24	9,3
Оптимальний	65	25,6
Середній	76	29,8
Низький	90	35,3
Разом	255	100

У третьому розділі - „Оптимізація виховання в учнів шестирічного віку відповідальності у взаємодії сім'ї та школи" - визначено педагогічні умови оптимізації виховання в шестирічних учнів відповідальності у взаємодії сім'ї і школи, розкрито методику формувального етапу експерименту, в основу якого покладалася розроблена нами організаційно-функціональна модель; наводиться аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи.

Оптимізація означає найкращий, найбільш доцільний у даних умовах варіант вирішення проблеми, перебігу природного чи соціального процесів і передбачає активність, діяльність, втручання соціального суб'єкта з метою зміни наявного у напрямі бажаного (Л. Кривега).

У нашій роботі оптимізація виховання в шестирічних першокласників відповідальності здійснювалася завдяки визначенню педагогічних умов, розробці організаційно-функціональної моделі їх упровадження. До таких умов відносили: взаємодію сім'ї і школи, яка реалізовувалася через доцільну організацію позаурочної виховної діяльності з шестирічними першокласниками, інформаційно-просвітницьку роботу з батьками, залучення батьків і дітей як партнерів до масових заходів, активізацію сімейного виховання („домашні завдання" для батьків); дотримання у процесі взаємодії сім'ї і школи основних положень особистісно орієнтованого та діяльнісного підходів.

Організаційно-функціональна модель оптимізації виховання в учнів шестирічного віку відповідальності подана на рис. 1.

Позаурочна виховна робота розглядалася нами як підсистема навчально-виховного процесу, спрямована на виховання в шестирічних першокласників відповідальності.

Зважаючи на розподіл учнів за чотирма рівнями вихованості відповідальності, належність до кожного з яких свідчила про наявність/відсутність у них показників визначених нами компонентів - когнітивного, емоційно-мотиваційного і діяльнісного, виховна позаурочна робота вибудовувалася за такими напрямками:

- з усім класом загалом;
- з учнями, які належали до певних типологічних груп (рівнів);
- індивідуально з окремими дітьми (особливо тими, яких ми віднесли до низького рівня вихованості відповідальності).

Головна мета полягала у формуванні в учнів моральних знань і уявлень щодо сутності відповідальності й основних способів її прояву; позитивного ставлення до обов'язків і прагнення до належного їх виконання; забезпеченні опанування молодшими школярами шестирічного віку вміннями і навичками відповідальної поведінки без застосування зовнішнього впливу. Визначена мета не розглядалася нами як постійна категорія. Вона змінювалася залежно від умов, в яких відбувалося виховання особистості дитини, мірою накопичення нею певного досвіду в сфері відповідальності.

Робота проводилася за розробленою нами програмою „Виховання відповідальності в шестирічних першокласників у позаурочній роботі", яка включала 15 тем („Дравила на кожний день", „Правила поведінки", „Азбука добра", „Зчимося бути добрими людьми", „Лодорож до країни ввічливості та доброти", „Я у світі, ти і світ навколо тебе", „Дружба - краса людських стосунків", „Зчимося спілкуватися", „Для чого людині потрібна совість", „Зі відповідальне ставлення до навчання", „Книги - вірні друзі", „Бережи природу рідного краю", „Брати наші

менші", „Мої домашні обов'язки", „Творимо здоров'я душі і тіла") і передбачала використання різноманітних методів: бесід, ігор, вправ, розв'язання проблемних ситуацій, залучення до ситуацій морального вибору, інсценівки тощо. Вибір методів у кожному конкретному випадку визначався метою, яку прагнули досягти. Вагоме місце відводили залученню молодших школярів шестирічного віку до виконання конкретних обов'язків.

Мета	Виховання відповідальності в учнів шестирічного віку		
Під цілі	виховання культури поведінки і культури спілкування; почуття обов'язку; емоційно-позитивного ставлення до моральних норм, прагнення до їх реалізації без контролю з боку зовнішньої інстанції; формування взаємовідносин, що ґрунтуються на засадах відповідальності; вміння і навичок виконання обов'язків, дотримання моральних норм і правил, здійснення моральних вчинків		
Зміст	формування знань про сутність відповідальності, про моральні норми, які регулюють прояви цієї якості та способи їх застосування у власній життєдіяльності	формування емоційно-позитивного ставлення до моральних норм, які регулюють прояви відповідальності, до обов'язку як поведінкової норми; бажання діяти відповідним чином	формування здатності покладати на себе обов'язок; готовності відповідати за наслідки своїх рішень і дій; діяти за власною спонукою, без заохочень чи примусу ззовні
Умови	Взаємодія сім'ї і школи		
	Основні положення особистісно орієнтованого та діяльнішого підходів		
	позаурочна виховна діяльність з учнями	інформаційно-просвітницька робота з батьками	залученням батьків і дітей до масових заходів
			активізація сімейного виховання' (домашні завдання" для батьків)
Засоби	Програма „Виховання відповідальності в шестирічних першокласників у позаурочній роботі"; програма „Взаємодія сім'ї і школи у вихованні відповідальності в шестирічних дітей"		
Формні методи	Форми: система виховних годин, групові та індивідуальні доручення, залучення до суспільно корисної діяльності	Методи: бесіди, ігри, вправи, розв'язання проблемних ситуацій, соціальна взаємодія; бесіди, лекції, ігрові методики, тоєнши, вправи, творчі завдання, конкурси, вікторини, змагання; спостереження, виховна діяльність	
Результат	Знання шестирічних першокласників про моральні норми, уявлення про сутність моральних обов'язків стосовно об'єктів та суб'єктів навколишнього середовища та самих себе, позитивне їх переживання як спонуки до виконання певних дій, уміння реалізовувати такі дії у власній діяльності та вчинках без зовнішнього регулювання		

Рис. 1. Організаційно-функціональна модель оптимізації виховання відповідальності в учнів шестирічного віку

Інформаційно-просвітницька робота з батьками шестирічних першокласників ґрунтувалася згідно з розробленою нами програмою „Засмодія сім'ї і школи у вихованні відповідальності в шестирічних дітей", яка включала 7 тем („Дестирічні діти: особливості психофізичного та морального розвитку", „Відповідальність: сутність, значення, методи виховання", „Батьківський авторитет", „Заохочення і покарання дітей у сім'ї", „Батьківські вимоги та їх вплив на формування і розвиток дитини шестирічного віку", „Причини й способи подолання конфліктів між батьками і дітьми", „Сімейне спілкування").

Реалізація програми відбувалася з широким використанням різноманітних інтерактивних методів і тренінгових занять, які забезпечували організацію і розвиток діалогічного спілкування її учасників, сприяли їхньому взаєморозумінню, взаємодії в розв'язанні спільних, але значущих для кожного завдань, навчали критично мислити, розв'язувати проблеми, пов'язанні з вихованням у дитини шести років відповідальності, зважувати альтернативні думки, приймати продумані рішення, брати участь у дискусіях.

Тренінгові заняття спрямовувалися на розв'язання сукупності завдань: виявлення та опрацювання проблем, які батьки мали щодо виховання у дітей відповідальності; розширення наявного в них досвіду вибудови внутрішньосімейних взаємин із дітьми на основі прийняття нових моделей поведінки та ставлення як передумови виховання в них відповідальності; формування в батьків прагнення до підвищення своєї теоретичної і практичної підготовленості до виховання в шестирічних першокласників відповідальності через педагогічну просвіту та самоосвіту.

Запровадження масових заходів, до участі в яких залучалися батьки й учні, мало на меті поліпшити батьківсько-дитячі взаємини, навчити молодших школярів брати на себе відповідальність за виконання певних дій. Участь у таких заходах допомагало дорослим краще пізнати свою дитину, а батьківська підтримка забезпечувала їй комфортність. Особливо це стосувалося сімей, в яких стосунки між батьками й дітьми мали байдужий характер або ґрунтувалися на авторитаризмі чи попустительстві дорослих.

При доборі, організації та проведенні масових заходів керувалися такими критеріями: педагогічна доцільність участі сім'ї в конкретному заході; наявність у батьків і дітей інтересу до запропонованої діяльності; актуальність заходу для нормального функціонування сім'ї як виховного інституту, підвищення ефективності виховання в дітей шестирічного віку відповідальності; погодженість у часі та змісті з іншими заходами і справами.

Були проведені такі масові заходи: конкурси „Подаруємо школі квітку", „Умілі руки", ігри „3 мене є такий обов'язок, як...", „Даптан упевнено веде свій корабель", гра „стежиною вогню".

Активізація сімейного виховання відбувалася через систему цілеспрямованих домашніх завдань, зміст яких включав проведення батьками цілеспрямованих

спостережень за дитиною, застосування різних методів виховання в неї відповідальності, збирання діагностичних матеріалів з метою подальшого їх аналізу, опрацювання і винайдення (спільно з учителем) способів подолання виявлених недоліків або посилення дії позитивних факторів.

У разі необхідності з батьками проводилися групові чи індивідуальні консультації щодо виконання „домашніх завдань“, під час яких обговорювалися виникаючі в них проблеми, намічалися способи їх розв'язання, батьки орієнтувалися на подальшу виховну діяльність. Одержуючи в такий спосіб зворотний зв'язок, ми мали можливість коригувати помилки, надавати батькам психолого-педагогічну допомогу, виходячи з потреб конкретної сім'ї і конкретної дитини.

Після завершення дослідно-експериментальної роботи були проведені заключні зрізи щодо рівнів вихованості в шестирічних дітей відповідальності за показниками когнітивного, емоційно-мотиваційного і діяльнісного компонентів, простежувалася їхня динаміка.

Порівняння результатів констатувального та формувального етапів експерименту подано на рис. 2 і 3.

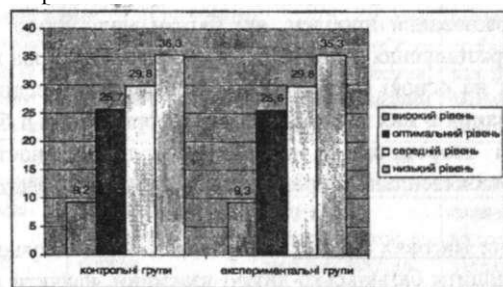


Рис. 2. Рівні вихованості в шестирічних учнів відповідальності до проведення формувального етапу експерименту (у %)

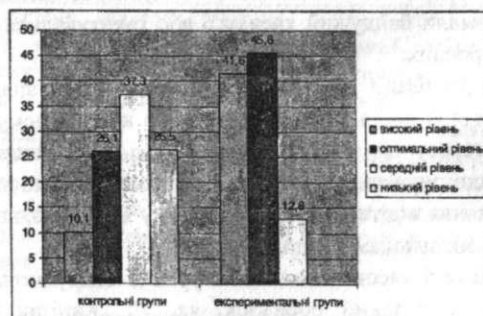


Рис. 3. Рівні вихованості в шестирічних учнів відповідальності після завершення формувального етапу експерименту (у %)

Унаслідок проведеної в експериментальній групі роботи відбулися суттєві зрушення в рівнях вихованості відповідальності у шестирічних першокласників: підвищилася їхня обізнаність із сутністю відповідальності, її значенням для людини, набули більш чіткого окреслення знання про моральні норми, які регулюють міжособистісні відносини, основні способи їх прояву в повсякденному житті. Більшість молодших школярів шестирічного віку почала виявляти не лише усвідомлення необхідності, а й емоційно-позитивне ставлення до виконання покладених на них обов'язків, здійснювати моральний вибір і дотримуватися правил відповідальної поведінки без зовнішнього контролю (батьків чи вчителів).

У кількісному вираженні одержанні результати мали такий вигляд: на 32,2% збільшилася кількість шестирічних першокласників, для яких характерним був високий рівень відповідальності. До 16 учнів (на початку роботи 44 учні) зменшилася група дітей, які перебували на низькому рівні досліджуваної якості, що становило 35,3%. Найсуттєвіший результат експериментальної роботи вбачаємо в тому, що низький рівень не був виявлений під час заключних зрізів у жодної дитини експериментальної групи.

Таким чином, проведена експериментальна робота підтвердила висунуту нами гіпотезу, позитивно вплинула на виховання відповідальності в шестирічних першокласників. Підтвердженням цього може бути динаміка рівня вихованості цього особистісного утворення, яка простежувалася від початку роботи до її завершення.

Результати проведеного нами дослідження дають змогу зробити такі висновки:

1. Відповідальність як особистісна якість, належить до моральних категорій, що виступають регуляторами поведінки в усіх сферах людського буття. Підтвердження цьому знаходимо в наукових роботах, присвячених дослідженню різних аспектів відповідальності, особливостей її виховання в молодого покоління. Проведене нами дослідження засвідчило наявність певних розходжень у підходах науковців до тлумачення сутності відповідальності, що виявляється в наданні пріоритету тим чи іншим чинникам у її вихованні.

Уточнено сутність відповідальності стосовно дітей шестирічного віку, під якою розуміємо базову якість особистості, яка характеризується наявністю в дитини знань про моральні норми, сформованістю уявлень про сутність моральних обов'язків стосовно об'єктів і суб'єктів навколишнього середовища та самої себе, позитивному їх переживанні як спонуки до виконання певних дій, умінь реалізовувати такі дії у власній діяльності та вчинках без зовнішнього регулювання.

2. Встановлено особливості формування та розвитку дітей шестирічного віку, які позначаються на вихованні в них відповідальності. Однією з таких особливостей виступає психологічна готовність до моральної дії, що визначається знанням моральної норми, емоційно позитивним ставленням до неї і допомагає дитині встановлювати відповідальні взаємини зі своїми однолітками й дорослими, стає передумовою формування основ відповідального ставлення до результатів власних дій і вчинків, почуття обов'язку.

3. Визначено структурні компоненти вихованості відповідальності в учнів шестирічного віку: когнітивний (знання про сутність відповідальності, моральні норми її дотримання, уявлення про обов'язки), емоційно-мотиваційний (позитивне ставлення до моральних норм та обов'язків, що регулюють прояв відповідальності) та діяльніший (практичні вміння прояву відповідальності). Ця структура враховувалася при розробці критеріїв, які були ідентичними внутрішньому змісту означених компонентів.

Характерологічні показники розроблених критеріїв стали підґрунтям для виявлення чотирьох типологічних груп дітей, кожна з яких відповідала певному рівню вихованості досліджуваних якостей: низькому, середньому, оптимальному і високому.

Одержані результати засвідчили, що більшість шестирічних дітей перебувають на низькому рівні вихованості відповідальності (35,3%). Для них характерною є низька обізнаність з моральними нормами, які регулюють ставлення, оцінки, поведінку в контексті відповідальності; нехтування своїми обов'язками. Прояви відповідальності можливі лише при постійному контролі з боку дорослих.

Значна кількість шестирічних першокласників належала до середнього рівня вихованості досліджуваної якості (29,8%) і характеризувалася недостатнім володінням знаннями щодо моральних норм, виявляла байдуже ставлення до їхньої сутності. Поведінка цих учнів найчастіше не підкріплювалася емоційним переживанням, мотивацією до проявів відповідальності, дотримання обов'язків відбувалося лише при постійному контролі з боку зовнішньої інстанції.

На оптимальному рівні вихованості відповідальності перебувало 25,6% шестирічних першокласників, які відзначалися хорошим знанням норм і правил у плані відповідальності, особливостей її прояву, позитивним ставленням до виконання покладених на них обов'язків, але найчастіше реалізація означених якостей відбувалася за умов зовнішньої інстанції в особі вчителя або батьків.

Належність до групи високого рівня вихованості відповідальності була зафіксована лише у 9,3% молодших школярів шестирічного віку.

4. Визначено й обґрунтовано педагогічні умови оптимізації виховання відповідальності в учнів шестирічного віку. До них відносимо: взаємодію сім'ї і школи через доцільну організацію позаурочної виховної діяльності з шестирічними першокласниками, інформаційно-просвітницьку роботу з батьками, залучення батьків і дітей як партнерів до масових заходів, активізацію сімейного виховання („домашні завдання" для батьків); дотримання у процесі взаємодії сім'ї і школи основних положень особистісно орієнтованого та діяльнішого підходів.

В основу формування етапу експерименту покладалася розроблена нами організаційно-функціональна модель, основними складовими якої виступали: мета, підцілі, зміст, умови, засоби, форми і методи, результат. Робота ґрунтувалася на провідних положеннях діяльнісного та особистісно орієнтованого підходів.

Позаурочна виховна робота здійснювалася відповідно до розробленої нами програми „Виховання відповідальності в шестирічних першокласників у

позаурочній роботі". Вона включала 15 тем, які опрацьовувалися через систему тематичних виховних годин, залучення дітей до різних видів діяльності, що сприяло формуванню у них умінь і навичок дотримання відповідальних взаємин, здійснення конкретних відповідальних учинків, виконанню покладених на них обов'язків.

Інформаційно-просвітницька робота з батьками, залучення батьків і дітей як партнерів до участі в масових заходах, активізація сімейного виховання проводилося за програмою „Зсаємодія сім'ї і школи у вихованні відповідальності в шестирічних дітей", яка включала 7 тем.

5. Динаміка рівнів вихованості в шестирічних першокласників відповідальності від початку до завершення експериментальної роботи в експериментальних групах становила: для високого рівня - $41,6 - 9,3 = +32,3$, для оптимального - $45,6 - 25,6 = +20,0$, для середнього - $12,8 - 29,8 = -17,0$ і для низького - $0 - 29,8 = -29,8$.

У контрольних групах не було виявлено суттєвих зрушень у рівнях вихованості досліджуваної якості. Їхня динаміка мала такий вигляд: високий рівень - $10,1 - 9,2 = +0,9$, оптимальний рівень - $26,1 - 25,7 = +0,4$, середній рівень - $37,3 - 29,8 = +7,5$, низький рівень - $26,5 - 35,3 = -8,8$.

Порівняння початкових і кінцевих результатів засвідчило ефективність визначених нами педагогічних умов, доцільність розробленої організаційно-функціональної моделі виховання у шестирічних учнів відповідальності у взаємодії сім'ї і школи, можливість творчого їх застосування в масовій практиці.

Дослідження не вичерпало всіх аспектів проблеми. Подальших досліджень потребують проблеми, пов'язані з екстраполяцією здобутих результатів на інші вікові групи з урахуванням особливостей їхнього розвитку і завдань, що висуваються сьогодні в галузі навчання і виховання молодого покоління.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАць ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Посібники:

1. Стаднік Н. В. Виховання відповідальності в шестирічних першокласників у позаурочній роботі / Н. В. Стаднік: [навч.-метод. посібник]. - Біла Церква, 2007. - 118 с.

2. Стаднік Н. В. Взаємодія сім'ї і школи у вихованні відповідальності в шестирічних дітей / Н. В. Стаднік: [метод. посібник]. - Біла Церква: КОШОПК, 2007. - 64 с.

Статті у наукових фахових виданнях:

3. Стаднік Н. В. Категорія відповідальності: психолого-педагогічний аспект / Н. В. Стаднік // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. - 2005. - Вип. 8. - С. 74 - 77.

4. Стаднік Н. В. Вплив батьків на виховання відповідальності у дітей шестирічного віку / Н. В. Стаднік // Рідна школа. - 2006. - № 19. - С. 20 - 22.

5. Стаднік Н. В. Мотивація відповідальності у дітей шестирічного віку / Н. В. Стаднік // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. - 2006. - Вил. 34. - С. 34 -36.

6. Стаднік Н. В. Оптимізація впливу батьків на виховання відповідальності у молодших школярів шестирічного віку / Н. В. Стаднік // Нова педагогічна думка. - 2007. - № 2. - С. 44 - 46.

7. Стаднік Н. В. Почуття відповідальності як моральна якість особистості / Н. В. Стаднік // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. - 2004. - Кн. I. - С. 95 - 98.

8. Стаднік Н. В. Технологія психолого-педагогічної допомоги батькам у вихованні в дітей молодшого шкільного віку відповідальності / Н. В. Стаднік // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. - 2006. - Вип. 9. - С. 292-297.

9. Стаднік Н. В. Основні механізми виховання відповідальності як якості особистості / Н. В. Стаднік // Наукові записки [серія „Психологія і Педагогіка“]. - Острів, 2008. - Вип.8. - С. 159 - 163.

Інші публікації:

10. Стаднік Н. В. Роль сім'ї у вихованні почуття відповідальності у дітей старшого дошкільного віку / Н. В. Стаднік // Морально-етичне виховання у системі громадянської освіти і виховання: [матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. 15-17 листопада 2001 року]. - Івано-Франківськ, 2001. - С. 91 - 96.

АНОТАЦІЯ

Стаднік Н. В. Виховання відповідальності у дітей шестирічного віку у взаємодії сім'ї та школи. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 - теорія і методика виховання. Інститут проблем виховання АПН України, Київ, 2009.

Дисертація присвячена дослідженню актуальної проблеми виховання відповідальності в дітей шестирічного віку у взаємодії сім'ї і школи.

На основі аналізу праць вітчизняних і зарубіжних дослідників уточнено сутність відповідальності стосовно дітей шестирічного віку. Виявлено психофізіологічні особливості дітей шестирічного віку як передумови виховання в них відповідальності. Визначено структурні компоненти вихованості у шестирічних учнів відповідальності (когнітивний, емоційно-мотиваційний, діяльнісний), критерії і показники їх оцінювання. Охарактеризовано педагогічні умови виховання в шестирічних учнів відповідальності у взаємодії сім'ї і школи, здійснено їх апробацію в рамках розробленої організаційно-функціональної моделі.

Ключові слова: відповідальність, молодші школярі шестирічного віку, взаємодія сім'ї і школи, педагогічні умови.

АННОТАЦИЯ

Стадник Н. В. Воспитание ответственности у детей шестилетнего возраста во взаимодействии семьи и школы. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07 - теория и методика воспитания. - Институт проблем воспитания АПН Украины, Киев, 2009.

В диссертации рассматривается актуальная проблема воспитания у шестилетних первоклассников ответственности во взаимодействии семьи и школы.

На основе анализа психолого-педагогической литературы прослежены основные подходы к определению сущности ответственности, уточнена сущность этого понятия в отношении детей шестилетнего возраста. Под ответственностью понимаем базовое качество личности, которое характеризуется наличием у ребенка знаний о моральных нормах, сформированностью представлений о сущности моральных обязанностей относительно объектов и субъектов окружающей среды и себя лично, позитивным их переживанием как мотивации к выполнению определенных действий, умением реализовывать такие действия в собственной деятельности и поступках без внешней регуляции. Ответственность включает знания о моральных нормах, представления о способах их реализации в собственных поступках и поведении; эмоционально-мотивационную сферу, которая обеспечивает положительное отношение к ответственной деятельности, ее ценностное восприятие и интериоризацию имеющихся знаний; деятельностный аспект, помогающий внедрять имеющие знания и отношения в различные сферы повседневности без применения внешнего принуждения.

Особенностью жизнедеятельности современного младшего школьника шестилетнего возраста является постоянное пребывание в ситуациях свободного выбора, требующих от него принятия тех или других решений, осуществления определенных действий. Именно в начальной школе закладывается фундамент поведения ребенка как ученика, формируется его отношение к учебе, к общественно полезному труду, развиваются взаимоотношения с ровесниками и другими людьми. Детям шестилетнего возраста **Игнатуца** психологическая готовность к моральному действию, у них повышается осознание собственного „Я“, своих поступков, результатов поведения.

Установлено, что важным фактором воспитания шестилетних первоклассников является взаимодействие семьи и школы, под которым понимаем взаимонаправленные действия этих воспитательных институтов, вызывающие адекватные ответные действия, что способствует решению взаимнеобходимых задач в плане воспитания у ребенка шестилетнего возраста ответственности.

Полученные во время проведения констатирующего этапа эксперимента результаты показали, что большинство шестилетних детей характеризуется низким уровнем воспитанности ответственности: недостаточность знаний о моральных

нормах, регулирующих межличностные отношения, и ответственное поведение; пренебрежение своими обязанностями или выполнение их только в случае применения постоянного внешнего контроля. Установлено, что ни учителя, ни родители не уделяют вопросам воспитания у шестилетних детей ответственности надлежащего внимания.

Обоснованы педагогические условия оптимизации воспитания у шестилетних первоклассников ответственности и разработана организационно-функциональная модель их реализации. Основными составляющими модели определили: цель, подцели, содержание, условия, средства, формы и методы, результат. Реализация модели осуществлялась в процессе внеурочной воспитательной деятельности с детьми (программа «Воспитание ответственности у шестилетних первоклассников во внеурочной работе»), проведения информационно-просветительской работы с родителями (программа «Взаимодействие семьи и школы в воспитании ответственности у шестилетних детей»), привлечения родителей и детей к участию в массовых мероприятиях, проводимых школой, активизации семейного воспитания через систему «домашних заданий» для родителей.

Экспериментальная работа проводилась при помощи таких методов: беседы, игровые методики, упражнения, решение проблемных ситуаций, лекции, тренинги, творческие задания, конкурсы, викторины, соревнования, наблюдения, воспитательная деятельность.

Доказано, что обоснованные и апробированные нами педагогические условия оптимизации воспитания у детей шестилетнего возраста ответственности, разработанная организационно-функциональная модель их реализации оказали положительное влияние на исследуемое качество. Подтверждением этого служит динамика уровней воспитанности ответственности у шестилетних первоклассников, которая прослеживалась от начала работы до ее завершения.

Ключевые слова: ответственность, младшие школьники шестилетнего возраста, взаимодействие семьи и школы, педагогические условия.

SUMMARY

Stadnik N. V. Education of responsibility of the children of six-year-old in co-operation of family and school. - Manuscript

Dissertation on the receipt of scientific degree of candidate of pedagogical sciences after speciality 13.00.07 - theory and method of education. Institute of problems of education of APS of Ukraine, Kyiv, 2009.

Dissertation is devoted to the research the upbringing of responsibility of children of six-year-old in co-operation of family and school.

Essence of concept „responsibility” on the basis of analysis of domestic and foreign researchers is found out, his determination is formulated actually in relation to the children of six-year-old. The psychology features of children of six-year-old as pre-conditions of

upbringing in them of responsibility are determined. Such direction of co-operation of family and school, as an increase of pedagogical culture of parents is analysed. The structurally-functional model of upbringing in six-year-old pupils and pedagogical terms of its introduction in co-operation of family and school is developed. Experimental work and its completion results led to the Tightness of the formulated tasks and pulled out hypothesis.

Key words: responsibility, junior pupils of six-year-old, co-operation of family and school, pedagogical terms. /

Підписано до друку 05.07.2009 р. Формат 60х90/16.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100. Зам. 23.

«Видавництво "Науковий світ"»®
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Боженка, 17, оф. 414.
200-87-13, 200-87-15, 8-050-525-88-77